

kézírás található. Tasnádi Nagy egyébként a napló első bejegyzéseinél ceruzával halványan jelezte is, véleménye szerint melyik kézírás származhat Keczertől.

Jelen írás célja természetesen nem lehet a szöveg részletes elemzése vagy éppen összevetése az 1894-es kiadással – különösen, hogy a szerző a szerencsés véletlennek köszönhetően csak megtalálta azt, de a korszak nem szakterülete –, mindössze annak megkerüléséről szeretnénk volna tudósítani. Keczer Ambrus naplója, jóllehet korábban már ismert volt, köszönhetően Tasnádi Nagy Gyula kiadásának, az eredeti szöveg előkerülése remélhetőleg mégis fontos adalékokkal szolgálhat a 17. századi magyar történetírás számára.

TANGL BALÁZS

Olcsei Gaál András (?–1742) hagyatéka (1717–1777).* A könyvek értéke relatív: piaci árakat befolyásolja állapotuk, tartalmuk, kiadási évük, egyediségük és az eladás pillanatában aktuális kereskedelmi viszonyok. Annak ellenére, hogy II. József trónra lépése előtt Magyarországon nem beszélhetünk szervezett könyvkereskedelemtől, az országban több könyves központ is létezett. A Tiszántúlon a református egyház számára ilyen centrum volt Debrecen, ahol a kollégium könyvtára volt az egyik csomópont. A kollégiumi bibliotéka jelentős részben a külföldről hazatért diákok ajándékaiból gyarapodott, de jelentős arányt képviseltek az elhalt lelkészek hagyatékából bekerült kötetek is. Ez a fajta könyves világ viszont nem anyagi alapon szerveződött, hanem az alma materhez való élethosszig tartó kötődésen alapult: a diákok szocializációja során a kollégium szellemi támogatása is fontos súlyt kapott, ezért tartották szükségesnek, hogy egykori iskolájuk számára könyveket ajándékozzanak.¹ Üzleti alapon szerveződött egy másik könyves központ, amelyben a város nyomdája, a könyvkötő céh, a vásárok, az árverések, a kereskedők, valamint a diákok és az ágensek vettek részt. A professzionális könyvkereskedelem létrejötte előtt ez a rendszer biztosította a könyvek forgalmazását.²

A Debrecenben megvásárolható könyvek értékéről fennmaradt egy levél, amelyet a szakirodalom jól ismer. Sinai Miklós 1768-ban azt írta: „Nallunk pedig a könyv nem drága.”³ Sinai ezt valószínűleg a hagyatékok eladására értette, mivel Debrecenben sok volt a hagyatéki árverés, és a vásárokon is sok könyvet árultak, a használt könyveknek nem volt értéke.⁴ A debreceni civisek vagyonának csak

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal FK-123974 számú téma-pályázata segítségével készült.

¹ HEGYI Ádám, *A Kárpát-medencéből a Rajna partjára, A bázeli egyetem hatása a debreceni és a sárospataki református kollégiumok olvasmányműveltségére a 18. században*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai), 124–125.

² GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, *Kazay Sámuel és a Debreceni Kollégium, Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa – fejezet a historia litteraria magyar történetéből*, Debrecen Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2014 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai), 109–116; J. HALÁSZ Margit, *Könyves szakmák a Kárpát-medencében a XVI–XIX. században, Különös tekintettel Debrecen könyvkultúrájára*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2002, 20–25; BENDA Kálmán, *A debreceni nyomda és a paraszti kultúra a 16–18. században = Előadások a nemzetközi könyv- és debreceni irodalmi tennépen 1972. szeptember 12–13.*, szerk. Csúry István, Debrecen, Alföldi Nyomda, 1973, 9–19.

³ *Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Székely Sámuelhez*, szerk. Hargittay Emil, Szelestei N. László, Piliscsaba, PPKE Bölcsészettudományi Kar, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 5), 103.

⁴ GÁBORJÁNI SZABÓ 2014, i. m. 109, 237.

kis töredékét adták a bibliotékák. Például 1807-ben a híres orvos, Weszprémi István halálakor teljes vagyonát 29 667 forintra becsülték. Ekkor 667 kötetes könyvtárát 302 forintért tudták eladni, vagyis a könyvek a teljes vagyonnak egy százalékát is alig tették ki.⁵

Az utóbbi évek levéltári kutatásainak köszönhetően két olyan ismeretlen forrás került elő, amelyek Debrecen könyves kultúrájának üzleti hátterét mutatják be. Ezek egy református lelkész könyvtári hagyatékának piaci értékét ismertetik. A korabeli jogrend alapján hagyatéki eljárásokban a református püspök nem volt illetékes, hanem a települési önkormányzat, illetve a vármegye járt el az ügyben.⁶ Ebben az esetben egyházi személyről van szó, ezért lehetséges, hogy az ügyben az egyházkormányzat is közreműködött. Az események Debrecenben, Makón, Hajdúszoboszlón és Gyomán játszódtak.

1777-ben Olcsai Gaál Dániel instanciát nyújtott be Piskárkosi Szilágyi Sámuel püspökhöz, hogy jogos örökségéhez hozzájuthasson. Az édesapjától, Olcsai Gaál Andrástól csak annak könyvtárát örökölte meg. Az iratok tanúsága szerint Olcsai Gaál András legkisebb – és még kiskorú – fia, Dániel örökölte volna az atyai bibliotékát azért, hogy ennek árából fedezni tudja megélhetését. A könyvtár értékét ekkor 300 forintra becsülték.⁷

Mivel itt egyértelműen arról van szó, hogy a könyvek eladásából jövedelemre lehet szert tenni, ezért felmerül a kérdés, mekkora vagyonnak számított ez a 300 forint a 18. század utolsó harmadában. Weszprémi István vagyonával ezt nem érdemes összevetni, mert Weszprémi országos hírvő orvos volt, míg Olcsai Gaál Dániel egy lelkész árvája, ezért inkább azt kell megnézni, mekkora éves jövedelemre tehetett szert egy prédikátor.

Debrecenhez közel gazdag egyházközségnek számított Hajdúszoboszló, ahol 1772-ben a lelkész évi készpénzbeli fizetése 100 Ft volt.⁸ A nagy lélekszámú Hódmezővásárhelyen 1743-ban – a természetbeni járulékokon kívül – szintén 100 forintot kapott a lelképásztor.⁹ Látható, hogy egy prédikátornak nem sok esélye volt arra, hogy évi 100 forintnál több készpénzre tegyen szert, mert a kisebb gyülekezetek ennél csak kevesebbet tudtak fizetni – a természetbeni juttatások mellett. Ez azt jelenti, hogy a könyvekért megítélt 300 forint egy árva számára óriási tőkének számított.

Egyáltalán nem volt biztos, hogy a használt könyveket a becsült értéken el lehetett adni. Mivel Olcsai Gaál András könyveinek jegyzéke és könyvtárának darabjai nem maradtak fenn, ezért másodlagos forrásokból kell megállapítanunk a bibliotéka korabeli értékét. Ennek érdekében tisztáznunk kell Olcsai Gaál András életútját, majd ezt követően meg kell vizsgálnunk szellemi horizontját, és végül el kell döntenünk, milyen jellegű könyveket értékelhetek 300 forintra. Elképzelhető, hogy Weszprémihez hasonlóan több mint 600 kötettel rendelkezett? Esetleg jóval kevesebb, de sokkal értékesebb példányokkal?

Olcsai Gaál András könyvtáráról összesen két irat tudósít. Debrecenben 1777. augusztus 12-én özvegy Peremartoni Ferencné Gaál Erzsébet egy tanúsítványt állított ki Olcsai Gaál András könyv-

⁵ RÁCZ István, *A debreceni cívisvagyon*, Bp., Akadémiai, 1989 (Agrártörténeti Tanulmányok, 14), 288.

⁶ CSIZMADIA Andor, *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Bp., Akadémiai, 1976, 65–77.

⁷ Ld. 2. melléklet.

⁸ MOLNÁR Ambrus, *A református egyház és a partikuláris iskola tisztségviselői és azok javadalmazása a 18–19. században Hajdúszoboszlón = Ökumenikus tanulmányok*, szerk. Barna Gábor, Debrecen, Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, 1996 (Vallási Néprajz, 8), 168.

⁹ *A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809 (1839)*, közread. Hegyi Ádám, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2021 (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani, 23), 71.

tárának sorsáról.¹⁰ Másolatban maradt fenn Olcsai Gaál Dániel kérvénye, amelyet Szilágyi Sámuel püspök saját megjegyzésével látott el 1777. október 14-én. Ebből megtudjuk, hogy az eredeti libellus mellé még két másik iratot is csatoltak, amelyek ma már nem fellelhetők.¹¹

Gaál Erzsébet vallomása szerint Olcsai Gaál Andrásnak több gyermeke is volt: András, János, Erzsébet és Dániel. Amikor édesapjuk, a lelkipásztor Olcsai Gaál András meghalt, akkor annak özvegye Debrecenbe költözött. Az özvegy szeretett volna fiairól, Jánosról és Dánielről gondoskodni, ezért úgy döntött, hogy az apjuk könyvtárát megőrzi nekik, hiszen az édesapjuk más vagyont nem hagyott hátra. A legfiatalabb Dániel volt, ezért neki volt nagyobb szüksége a támogatásra. A legidősebb testvér, András még apjuk életében megkapta a részét, amikor hajdúszoboszlói rektor lett. Ráadásul András néhai atya lovainak legjavát anyja tudta nélkül elvitte, és eladta. Ezután András peregrinálni ment, majd hazatért. Ekkor meglátogatta Debrecenben az anyját, aki nem volt otthon, ezért elment Vas Jánoshoz, akinél apja könyvtárát tartották. András Vas Jánostól elkérte a könyveket, és elvitte azokat Hajdúszoboszlóra. Amikor az anyja hazaért, észrevette, hogy eltűntek a könyvek, ezért a debreceni esperes kíséretében András után ment Szoboszlóra, és a könyveket az esperes jelenlétében lefoglaltatta. Ekkor András egy kötelezvényt adott, amely szerint vállalta, hogy a könyveket nem adja el, hanem, amikor az öccse felnő, neki átadja, vagy ha az öccsének nem lesz rá szüksége, akkor az árukat adja oda neki. Gaál Erzsébet azt hitte, ez a kötelezvény Dánielnél van. Az anyjuk halála után Dániel szegénységre jutott, de Erzsébet úgy vélte, másik testvérük, János a könyvek listáját elő tudja adni.

Olcsai Gaál Dániel kérvénye kicsit ellentmond a fentebbieknek. Ebben arról írt, hogy kiskorában árva lett, ezért az apja, Olcsai Gaál András könyvtárát megörökölte azért, hogy annak árából el tudja magát tartani. A bátyjai ekkor már felnőttek voltak, megkapták a jussukat. A könyvtárát egyik bátyja, Gaál András gyomai lelkipásztor őrizte, de ez a bátyja is meghalt („Azon említett volt b[i]b[lio]-thecát volt gyomai prédikátor, néhai tiszt[eleles] ugyancsak Gál András bátyám uram vett volt keze alá.”). A könyveket a bátyja köteles lett volna neki átadni, vagy a becsült értéküket – 300 Ft-ot – megtéríteni. A könyvtár egy része másik testvérehez, Jánoshoz került. Ennek ellenére bátyjának, Gaál Andrásnak az özvegye, Kis Sára örökölte a könyveket, aki ekkor Hajdúszoboszlón lakott. Ez a könyvtár pedig Dániel hagyatéka volt, ezért azt Kis Sára jogtalanul birtokolta. Olcsai Gaál Dániel éppen ezért kérte a püspököt, hogy járjon közben érdekében. A másolatban ezután következik Szilágyi püspök feljegyzése: a püspök szerint Gaál András özvegye a debreceni egyházmegye esperesének, Halmi István szoboszlói prédikátornak a felügyelete alatt áll, ezért utasította az esperest, hogy járjon el az ügyben, de mindkét felet hallgassa ki, és ennek megfelelően hozzon igazságos ítéletet.

A két forrásban a legnagyobb ellentmondás Olcsai Gaál András személye körül van. Mivel egyik forrás sem tartalmaz dátumokat, ezért nem egyszerű az egyes személyek egymástól való megkülönböztetése. Ráadásul a kor helyesírási szokásainak megfelelően a család nevét hol Olcsai Gálként, hol Olcsai Gaálként írták. Bizonyos esetekben még az Olcsai előtag is lemaradt. Erzsébet szerint az apjukat és egyik testvérüket is Andrásnak hívták. András nevű bátyja Hajdúszoboszlón lett rektor, majd ezt követően külföldre ment tanulni. Tanulmányai befejezése után elment Debrecenbe, ahol magához vette apja könyvtárát. Ezt édesanyja nem hagyta, és egy kötelezvényt íratott vele, amelyben vállalta, hogy a könyveket megőrzi Dániel számára. Dániel kérvénye szerint viszont a bátyja, András már meghalt. András korábban Gyomán volt lelkipásztor, és halála után özvegye, Kis Sára vitte el a könyveket. Az özvegy a köteteket Hajdúszoboszlón őrizte.

A két szöveg közötti ellentmondás mögött valószínűleg az áll, hogy a közlők jó pár évvel az események után emlékeztek vissza, ezért bizonyos családi események emléke már elmosódhatott. Olcsai Gaál Erzsébet maga is az idős állapotára utalt, amikor megpróbált visszaemlékezni a törté-

¹⁰ Ld. 1. melléklet. Az iraton ugyan nem tüntetik fel, de ez is másolat, mert a rajta szereplő aláírások ugyanattól a kéztől származnak.

¹¹ Ld. 2. melléklet.

tekre. A rendelkezésünkre álló adatok szerint egymás után három Olcsai Gaál Andrást ismerünk, akik egymással egyenes ági rokonságban álltak. Bár a 18. század első felében az anyakönyvezés még alig működött, az iskolázási adatokból rekonstruálhatóak a rokonsági kapcsolatok.

Olcsai Gaál (I.) András 1706-ban iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba¹², majd 1717-ben Franekerben tanult.¹³ Hazájába visszatérve, 1718-ban a békési egyházmegyében makói lelkipásztornak ordinálták, 1728-ban esperessé választották.¹⁴ Szolgálati ideje alatt 1735-ben és 1736-ban levelezett Baranyai Mihály és Domokos Márton debreceni főbírókkal.¹⁵ Ismertek továbbá körlevelei, amelyeket a békési egyházmegye espereseként küldött el a lelkipásztoroknak.¹⁶ Valószínűleg 1742-ben halt meg, amikor esperesi utódjául választották Vecsey Györgyöt.¹⁷

Olcsai Gaál (II.) András az oderafrankfurti egyetem anyakönyve szerint makói születésű volt.¹⁸ Mivel (I.) András Makón volt lelkipásztor, valószínű, hogy a fiáról van szó. (II.) András 1736-ban aláírta a debreceni Kollégium törvényeit,¹⁹ 1747-ben beiratkozott Frankfurt an der Oder egyetemére.²⁰ Hazájába visszatérve, a békési egyházmegyében, gyomai prédikátornak választották meg 1748-ban.²¹ A források tanúsága szerint 1767-ben és 1771-ben is még Gyomán szolgált.²² 1769-ben levelet írt Piskárkosi Szilágyi Sámuel püspökhöz, amelyben a püspök közbenjárását kérte egy Gyulán fogvatartott személy érdekében. A rabot aposztázia miatt tartóztatták le, mert felnőtt fejvel tért át a református hitre.²³ 1773-ban az egyházkerület sikkasztással vádolta meg, ezért a gyomai lelkipásztorságról lemondott, és helyette 1774-ben Nagyzerénden lett prédikátor.²⁴ Itt rövid ideig szolgált, mert a nagyzeréndi egyházközség anyakönyve szerint 1775-ben meghalt.²⁵

¹² *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, közread. Szabadi István, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013, I, 371.

¹³ BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Bp., ELTE Levéltára, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15), nr. 746.

¹⁴ HEGYI 2021, i. m. 51, 61; HEGYI Ádám, *Esperesek műveltsége és életmódja a Békési Református Egyházmegyében (1686)1712 és 1774 között = Hagyomány, identitás, történelem 2019*, szerk. Kiss Réka, Lányi Gábor, Bp., KRE Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020 (Reformáció Öröksége, 3/1), I, 107.

¹⁵ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára [továbbiakban: TtREL], Püspöki Hivatal iratai, igazgatási iratok, 1708–1763, I.1.c.1. Olcsai Gaál András levele Baranyai Mihály debreceni főbíróhoz, Makó, 1735. január 2.; Olcsai Gaál András levele Domokos Mártonnak, Hódmezővásárhely, 1736. január 6.

¹⁶ TtREL Békési egyházközség iratai, igazgatási iratok 1730–1860, I.62.d.1. Olcsai Gaál András levele Pápai Ferenc haláláról, Makó, 1740. július 15. Olcsai Gaál András levele a békési lelkészválasztásról, Makó, 1730. december [?]

¹⁷ HEGYI 2021, i. m. 88.

¹⁸ TAR Attila, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*, Bp., ELTE Levéltára, 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11), nr. 470.

¹⁹ SZABADI 2013, i. m. 421.

²⁰ TAR 2004, i. m. nr. 740.

²¹ HEGYI 2021, i. m. 55.

²² HEGYI 2021, i. m. 80–81.

²³ TtREL Püspökök iratainak gyűjteménye, Szilágyi Sámuel iratai 1745–1779, I.2.1. nr. 99. Olcsai Gál András gyomai lelkész levele Piskárkosi Szilágyi Sámuel püspökhöz, Gyoma, 1769. szeptember 8.

²⁴ TÓTH Sámuel, *Adalékok a Tiszántúli Ev. Reformált Egyházkerület történetéhez, 2. füzet, A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület II–IV. jegyzőkönyveiből kivonatozva*, Debrecen, Városi Ny., 1894, 156–157.

²⁵ Arad Megyei Levéltár Fond nr. 2080. Colectia registre de stare civila – Oficiul parohial reformat Nagyzerénd (Anyakönyvi gyűjtemény – Nagyzeréndi református egyházközség), Keresztelési, esketési, temetési anyakönyv 1774–1789.

Olcsai Gaál (III.) Andrásról a debreceni kollégium anyakönyvében jegyezték fel, hogy gyomai születésű volt, ezért nagy valószínűséggel (II.) András fiáról van szó. Adataink szerint 1766-ban iratkozott be a debreceni kollégiumba, majd 1775-ben hajdúböszörményi rektor lett.²⁶ Ezt követően peregrinációra indult. A Helytartótanácsnál megtalálható az 1776-os útlevélkérelme, ezek szerint ő is Franekerbe szándékozott eljutni.²⁷ Tudjuk, hogy előbb Székelyhídon, majd 1792-től Debrecenben lett lelkész. 1803-ban esperessé választották, amely hivatalt haláláig, 1808-ig betöltötte.²⁸

Úgy gondolom, Olcsai Gaál Dániel (I.) András fia volt, és nem arról van szó, hogy 1777-ben lett nagykorú. A források szövegeit összevetve látjuk, hogy Dániel bátyja, (II.) András gyomai prédikátor volt. Róla írta Dániel, hogy apja könyveit a bátyja, a gyomai prédikátor őrizte. Mint tudjuk, (II.) András 1775-ben meghalt. Erzsébet vallomásaival összhangban (II.) András járt külföldön is. Mind Erzsébet, mind Dániel említi János nevű testvérüket. Egy Gál János nevű hajdúszoboszlói származású diák 1754. május 11-én iratkozott be Bázelenben.²⁹ Ő talán azonos Erzsébet és Dániel testvérével. Mindenesetre fiatalabb volt (II.) Andrásnál, így elképzelhető, hogy ő volt az a testvér, akire a könyvtár egy része szállt. (III.) András viszont nem vett részt a hagyatéki ügyben, hiszen gyomai születésű fiatalként ekkor még ereje teljében volt, és nem lehet azonos azzal az Andrással, aki 1775-ben gyomai prédikátorként halt meg. Erzsébet vallomásából megtudjuk, hogy amikor elkészítette tanúvallomását édesapja könyvtárának sorsával kapcsolatban, már idős özvegyasszony volt. Erzsébettől tudjuk azt is, hogy az anyjuk halálakor már Dániel „eötsém bujdokolóban” volt. Ez azt jelenti, hogy Dániel ekkor már a fiatal felnőtt férfiak életét élte: elhagyta a családi házat. A peregrinációs adattárakban nincs annak nyoma, hogy külföldön tanult volna,³⁰ de az biztosnak látszik, hogy az anyja halálakor már felnőtt volt. A debreceni kollégiumba 1755-ben iratkozott be a makói születésű Oltsai Dániel.³¹ Ő a Gaál nevet nem használta, de a korabeli névhasználati szokásoknak ez nem mond ellent. Mivel (I.) András makói prédikátor 1742-ben halt meg, igen valószínű, hogy az 1755-ben debreceni tógás diákká lett Dániel az ő árvája volt.

A családi viszonyok megállapításából az következik, hogy 1777-ben Olcsai Gaál Dániel egy legalább ötvenéves könyvtári hagyatékot próbált meg visszaszerezni. Talán azért ilyen későn, mert ekkorra elszegényedett, és csak ekkor eszmélt rá, hogy van egy kis vagyontája. A református diákok hagyományos életútja szerint a peregrinációjuk során gyűjtötték össze könyveiket.³² Ez azt jelenti, hogy Olcsai Gaál (I.) András 1717 körül Németalföldön legalább 300 forint értékben vásárolt könyveket. A könyvtára 1742-ben, a halála után Debrecenbe került, ahol azt egy debreceni polgár, Vas János őrizte. Miután (II.) András 1748-ban Oderafrankfurtból hazatért, a könyveket elvitte magával Hajdúszoboszlóra. Erről az időszakról a forrásaink hiányosak. II. András hajdúszoboszlói lányt vehetett feleségül, azért vitte a könyveket oda, majd miután megváltották gyomai lelképásztornak, a könyvek ismét visszakérültek a békési egyházmegyébe. 1775-ben bekövetkezett halálakor özvegye, Kis Sára visszaköltözött Hajdúszoboszlóra, és a tékát is vitte magával. 1777-ben az ekkor már idősödő Dániel ezt a könyvtárat próbálta megszerezni.

²⁶ SZABADI 2013, i. m. 501.

²⁷ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár C 41 Acta studiosorum acatholicorum 1743–1779, Beadvány 1776. május 9. és 1776. október 8.

²⁸ SZABADI 2013, i. m. 501.

²⁹ HEGYI Ádám, SZÖGI László, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2016 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 23), nr. 132.

³⁰ Vö.: TAR 2004, i. m.; BOZZAY, LADÁNYI 2007, i. m.; HEGYI, SZÖGI 2016, i. m.

³¹ SZABADI 2013, i. m. 461.

³² HEGYI Ádám, *Magyarországi diákok könyvgyűjtési és könyvtárhazsnálati szokásai Bázelenben és Bernben a 18. században = Magyar Könyvszemle*, 124(2008), 377–389.

Milyen színvonalú lehetett Olcsai Gaál (I.) András műveltsége? Írásos források hiányában nehéz rá válaszolni. Külföldi tevékenységének alig van nyoma. Nem ismerjük disputációját, csak annyit tudunk, hogy 1717-ben peregrinációs társát, Némethi Györgyöt köszöntötte egy verssel.³³ Albumbejegyzése viszont nem maradt fenn,³⁴ és újonnan előkerült levelei is csak hivatalos egyházi ügyekkel foglalkoznak. Könyvtára színvonalát egyedül abból a becsült árból következtethetjük ki, amely Olcsai Gaál Dániel kérvényében szerepel.

A főnemesi származású fiatalokat kivéve kevés peregrinus engedhette meg magának, hogy 300 Ft értékben vásároljon könyveket, miközben a kutatások azt bizonyítják, hogy a református diákok külföldön gyűjtötték össze könyveiket.³⁵ Ezért minden bizonnyal Olcsai Gaál I. András is Németalföldön vetette meg könyvtárának alapjait, amelyet hazájába visszatérve már csak kisebb mértékben gyarapíthatott. Ha a Weszprémi István idején Debrecenben bevett szokást vesszük a használt könyvek áránál figyelembe, akkor ez azt jelenti, hogy egy könyv körülbelül fél forintot ért. A 300 forint értékű könyvtár ezek szerint 600 kötetből állt. Úgy gondolom, ez viszont túlzás. A 17–18. század fordulóján a Mélyföldön tanuló magyarországi diákok közül senki sem gyűjtött össze ekkora bibliotékát, viszont Borosnyai János református lelkész peregrinációja után több évvel majdnem 300 kötetes könyvtárral rendelkezett.³⁶ Analógia alapján elképzelhető, hogy I. Andrásnak szintén volt ekkora könyvtára. Olcsai Gaál (I.) András özvegye nem véletlenül a könyvtár értékét alapul véve próbálta meg félárva fia jövőjét biztosítani.

Annak ellenére, hogy nem tudjuk, milyen könyvek voltak Olcsai tékájában, a közvetett bizonyítékok arra utalnak, hogy jelentős hagyatéka lehetett. A református peregrinusokat általában még külföldi tartózkodásaik alatt megkeresték a gyülekezetek, és meghívták őket lelképásztornak.³⁷ Olcsai Gaál (I.) András esetében nem tudunk ilyenről, de nagyon valószínű, hogy 1718-ban egy ilyen meghívásnak köszönhetően lett makói prédikátor. Mivel közvetlen hivatali elődjét, Bökényi Jánost a szegedi ferencesek egy hitvita következményeként bebörtönöztették,³⁸ tisztában kellett azzal lennie, hogy alaposan fel kell készülnie a katolikusok ellen teológiai kérdésekből. Ehhez feltétlenül szüksége volt könyvekre, tehát Hollandiában meg kellett szereznie a református teológia alapműveit és a hitvitázó irodalom legújabb kiadásait. Nem tudunk arról, hogy valamilyen nézeteltérésbe keveredett volna a katolikus egyházzal, de fel kellett rá készülnie. 1718-ban, amikor megérkezett Makóra, a településen óriási változások zajlottak: a katonai határőrvidék megszűnt, Csanád vármegyét újjászervezték.

³³ RMK III/XVIII 1179.

³⁴ Sem az Inscriptiones Alborum Amicorum (<http://iaa.bibl.u-szeged.hu/>) nem ismer tőle bejegyzést, sem a Repertorium Alborum Amicorum (<https://raa.gf-franken.de/de/startseite.html>).

³⁵ MONOK István, *Magyar diákok olvasmányai hollandiai diákeveik alatt a 17–18. század fordulóján* = „Nem sülyed az emberiség...” *Album amicorum Szörényi László LX születésnapjára*, szerk. Jankovics József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 1025–1034.

³⁶ Monok 2007, i. m. 1031.

³⁷ 1795-ben az Erlangenben tanuló Földvári Józsefet Hódmezővásárhelyre hívták meg. Hódmezővásárhely-Ottemplomi Református Egyházközség levéltára, igazgatási iratok, missilis 1732–1799, I.180.c.2. nr. 81. Földvári József levele a hódmezővásárhelyi egyházközséghez, Erlangen, 1795. április 20.

³⁸ Kis Bálint, *A helvéciiai vallástételt követő Békés-bánati egyházi vidék vallási, polgári, tudomány és földleírás történeteinek emléke = A Békési-Bánati Református Egyházmegye története (1836)*, közread. Gilicze László, Kormos László, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, Békéscsaba, Békés Megyei Levéltár, 1992 (Dél-alföldi Évszázadok, 10), 96; SZIRBIK Miklós, *Makó városának leírása 1835–1836*, Makó, Makó Város Tanácsa, 1979, 47–48; SZIRBIK Miklós, *Makó városának közönséges és az abban lévő reformata ekklesianak különös leírása*, közread. Eperjesy Kálmán, Makó, Makói Friss Újság Nyomda- és Lapkiadóvállalat, 1926, 48–49.

A törökök kiűzése után Makó a királyi kamara birtokába került, de a csanádi püspökök folyamatosan igényt tartottak a településre, tehát katolikus nyomással számolnia kellett.³⁹

A következőket állapíthatjuk meg: Olcsai Gaál Dániel apja, Olcsai Gaál (I.) András könyvtárát próbálta meg visszaszerezni 1777-ben. A könyvtár magja Franekerben, 1717 körül keletkezett, és a Dél-Alföldre került. A 18. század eleji Makó periférikus területen újjáéledő település volt, ahol a könyvtár az Olcsai munkájához szükséges szellemi háttérrel jelentette. A könyvtárát 1742-ben Debrecenbe szállították, 1748-ban Hajdúszoboszlóra, később Gyomára került. 1775 körül a téka már ismét Hajdúszoboszlón volt. A könyvek későbbi sorsa ismeretlen. A Kárpát-medencei református értelmiségi gyűjtemények jellemzően szétszóródtak,⁴⁰ ez történhetett az említett könyvtár darabjai-val is. Az olvasmánytörténeti kutatások kevés kálvinista lelkészi könyvtárát ismernek a 18. század elejéről, ezért jelentős, hogy a tanulmányban bemutatott források alapján kijelenthetjük: Makón 1718 körül biztosan létezett egy komolyabb gyűjtemény.

Melléletek

1. melléklet

Peremartoni Ferencné Olcsai Gaál Erzsébet tanúvallomása

(Debrecen, 1777. augusztus 12).⁴¹

Alább megírt megnyomorodott szegény Gaál Dániel eötsém uram requisitiojaja [sic!] amidőn tudni illik engemet kért volna arra, hogy megboldogult édesatyám, néhai tiszteletes Oltai Gaál András uram tékájáról, hogy miképpen idegenítettett legyen el, amit tudok, arról jó lélekkel tanúbizony-ságot tég[y]jek, és azt írásban adjam elő: imé azért ezen levelemnek rendiben adom tudtára kiknek illik jó és idvezülendő lélekkel, amint az idős állapotom is hozza magával. Minek utánna említett édesatyám halála után édesanyám Debretzenben szállott volna lakni, olly gondolattal lévén, hog[y] ennek az említett eötsém uramnak – mivel akkoriban nevetlen és gyenge volt – édesatyánk keresménykéjéből semmi nem fogna jutni, az említett tékát együtt is másutt is rejtegette, hog[y] azt t[iszteletes] Gál János uramnak is ugyan valamelly részben, de főképpen ezen említett nevetlen Dániel eötsémnek megtarthassa. Annyival inkább mivel már megboldogult t[iszteletes] Gál András bátyám uram nem tsak az hog[y] édesatyánk keresményéből boldog állapotban helyeztetett, sőt, azon felyül szoboszlai rector korában édesatyánk lovainak a színit egynehányat kiválasztván híre és akarattya ellen édesanyánknak jó pénzen eladott, és az árát a maga szükségére fordította. Említett t[iszteletes] Gaál András bátyám uram pedig tsakugyan midőn académiákról hazaérkezett volna, bėjött ide Debretzenbe és ithon nem létében édesanyánknak Vas János bátyám uramtól – akinek házánál valának a könyvek – szép móddal kikérte, és magával Szoboszlóra elvitte. Tsakhamar haza érkezvén pedig az édesanyánk akkori t[iszteletes] esperest uram commissiojával utána ment Szoboszlóra, és ottan a könyveket letartatta mindaddig, míg magáruul betsületes emberek előtt contractust nem adott olly móddal, hog[y] vag[y] a könyveket felnevelkedésével Dániel eötsémnek ha szüksége lesz reájok visszaadja vagy pediglen ha szüksége nem lesz reájok, az árát megfordítja. Én mind ez mai napig azt gondoltam, hogy szegény Dániel eötsém a contractust mai napig magánál tartya, de

³⁹ RÁKOS István, *A lakosság jogi helyzete = Makó monográfiája, IV, Makó története a kezdetektől 1849-ig*, szerk. Blazovich László, Makó, Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, 1993, 329–332; BOROVSKY Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig, II, A vármegye részletes története*, Bp., MTA, 1897, 367.

⁴⁰ Lásd pl.: OLÁH Róbert, *Miskolci Csulyak István és Tofeus Mihály könyves műveltsége*, Sárospatak, Hernád, 2022 (Hit és kultúra, 7), 16–19.

⁴¹ TtREL I.3.f.1. Kormányhatósági iratok. Instanciák 1714–1787.

amint értésemre esett, édesanyám halálakor már a szegény sokszor említett eötsém bujdoklóban lévén, hog[y] senkinek közülünk reá gondja nem volt a ládából eltevev a könyvek[ne]k. Mindazon által seriesét úg[y] reménylem t[iszteletes] Gál János eötsém uram elől tudná adni.

Ezeket tudom, és ezekről jó lélekkel tanúbizonyágot teszek, mellynek nag[y]obb erejére adom ezen tulajdon kezem írásával megerősített attestationalis leveletem.

Signatum Debretzen a[nn]o 1777. die 12. Augusti

Özvegy Peremartoni Ferentzné Gaál Erzsébet

Coram me Josepho Szalai et me scriptore Samuele Bíró persona nobili.

[Hátlapi megjegyzés:] 1777. 12-a Aug[usti] gyomai préd[ikátor] Olcsai Gál Andráson praetendálják a testvérei az attyok könyveit.

2. melléklet

Olcsai Gaál András kérvénye (Debrecen, 1777. október 14.)⁴²

Copia

Főtisztelendő Superintendens Uram, nékem Kegyes Atyám!

Amint ezen három rendbeli testimoniumoknak két darabban sub no 1-o et 2-o producált párjaikból világosan megtetszik, kiseded koromban árvaságra maradván néhai b[ecsül]e[tes][?] Olcsai Gál András tiszt[eletes] atyám ur[amna]k a b[iblio]thecája az én számomra maradtott neveltetésemre és tápláltatásomra. Mínthogy már akkor több testvérbátyáim édesatyánk gondviselése alatt annyira jutottak volt, hogy magokról gondot viselhetnének. Azon említett volt b[iblio]thecát volt gyomai prédikátor néhai tiszt[eletes] ugyancsak Gál András bátyám uram vett volt a keze alá oly véggel, hogy azt az én számomra procurállya, és hogy azt annak idejében nékem által adgya akár in natura, akár in aequivalenti, mellyek könnyen megértek volna R[henusi] f[orint] 300 (háromszáz forintokat). De mindezek halála után nevezett tiszt[eletes] Gál András bátyám uram[na]k (edgynehány darabokon kívül, mellyeket t[ekintetes] Gál János bátyám úr vett a kezéhez) özvegyére, Kis Sára asszonyra maradtak által, (aki most H[ajdú] Szoboszló várossában lakik), énnékem tetemes nagy káromra és praejudici-umomra. Mínthogy pedig ez árva jószág volt, mellyet az 1655-dik esztendőbeli decretumnak 24-dik articulussának 2-dik paragraphusa simpliciter és mindenképpen processus nélkül a Tripartitum[na]k is pedig prologialis 5-dik titulussa kinek-kinek a magájét parancsolná visszaadadni, és ezeken kívül az 1625-dik esztendőbeli decretum[na]k 27-dik articulussának 5-dik paragrafussa vagy cikkellye is azt tartya, hogy aki valamely jóban fundál, hasonlóképpen annak terhében is. Azért alázatosan instálom tiszt[eletes] superintendens ur[ama]t, méltóztassék világtalan sorsomat is méltó tekintetbe vévén, oly hathatós rendelést tétetni, hogy nékem ezen exponált igaz keresetem megítéltessék, és effective kezembe is adattassék akár in natura, akár pedig in aequivalenti. Gratiáját várván maradok főtisztelendő superintendens ur[amna]k alázatos szegény szolgálja Olcsai Gál Dániel.

⁴² TtREL I.3.f.1. Kormányhatósági iratok. Instanciák 1714–1787.

Titulus: Főtisztelendő superintendens úrhoz alázatos memoriálissa és respective actionális libellussa Olcsai Gál Dánielnek.

Indorsatio: Minthogy a benne jelentett özvegy, t[iszteletes] Oltsai Gál Andrásné asszonyom respective ezen debreczeni v[enerabilis] tractus seniorának, tisz[eletes] Halmi István ur[amna]k ecclesiastica inspectiója alatt vagyon, a benn írt miserabilis atyafi ö[k]egyelm]éhez invitáltatik avégre, hogy mind a két felet meghalgtván ne terheltesék közöttük maga actiotássához[?] képest ex aequo et bono valamely jó amicabilis compositiót csinálni, és ekképpen azon felelet is szükségtelen költségektől és fáradságoktól megmenteni, és az atyafiságos edgyességet közöttük ezzel is manifestálni [?].

Signat Debr[ecen] die 14-a Octobris 1777. Szilágyi Sámuel superintendens mk.

[Hátlapi megjegyzés:] 1777. 14. okt[óber] Oltsai Gál Dániel panaszolja, hogy a számára maradt b[iblio]thecát a bátyya, gyomai préd[ikátor] Oltsai Gál Andr[ás] elvette és most is az özvegyénél, Kis Sáránál vagyon.

Documenta ad protocollum.

HEGYI ÁDÁM

Egy Amade-vers ismeretlen kiadása. Hetvenkét évvel Amade László halála után, 1836-ban, unoka-öccsének fia, Amade Thadé adta ki a költő verseinek első gyűjteményét.¹ A szerencsejátékosnak híresen szerencsétlen, de a magyar líra megújításában fontos szerepet játszó bárónak ennél korábban önálló nyomtatványként – eddigi tudomásunk szerint – csak a *Buzgó szívnek énekes fohászokodási* című, vallásos énekeket tartalmazó füzetkéje,² valamint még egy istenes verse jelent meg, az utóbbi magyar és latin változatban is.³ Mindegyik még életében.

Világi verset Amadétól elsőként Sándor István adott közre 1796-ban *Sokféle* című folyóiratában (*A Házasság által el-vesztett Szabadságnak meg-síratása*)⁴, ezzel a megjegyzéssel: „Ezen verseknek szerzője ama’ könnyű és híres Magyar és Deák Poéta Báró Amade László vala, kinek Nyelvünkben hátra hagyott szerelmes és világi Éneki egy jó Nyalábot tesznek. Bár egyszer immár kinyomtatattának.” Ugyanez a vers helyet kapott Szirmay Antal munkája, a régi magyar humor zsebkönyveként is olvasható *Hungaria in parabolis* második, 1807-es kiadásában.⁵

Az 1860-as évektől aztán egymást követték a folyóiratbeli közlések, kéziratok másolatok alapján, kisebb-nagyobb szövegeltérésekkel. Nem véletlenül lett ennyire népszerű a Zrínyi-strófákban írt vers: Amade sötét humorral festi le korábbi gavalléréletének és házasságának évetverő különbségét, felesége szekatúráit. A költő monográfusa, Gálos Rezső biztosra veszi, hogy Amade a második, 1736-ban, a német Weltzl Mária Paulinával kötött házasságának viszontagságait szedte versbe, méghozzá a szétválásuk után, a negyvenes évek második felében.⁶

¹ *Várkonyi báró Amade László versei*, Kiadatta várkonyi gróf Amade Thadé, Pest, Trattner-Károlyi, 1836.

² [Amade László], *Buzgó szívnek énekes fohászokodási*, Bécs, Kurtzböck, 1755.

³ [Amade] HOMODE László, *Ajtatos fohászokodás...* Győr, Streibig, 1759; *Enthusiasmus affectuosus...* Iaurini, Streibig, 1759.

⁴ *Sokféle*, Negyedik darab, Győr, Streibig, 1796, 235–241.

⁵ SZIRMAY Antal, *Hungaria in parabolis*, Editio altera, Budae, Typis Univ., 1807, 141–144.

⁶ GÁLOS Rezső, *Báró Amade László*, Pécs, Egyetemi Könyvkiadó, 1937, 142.